

тставлений тваринам низу, передусім змії. Птах виступає як помічник бога.

Деякі стародавні жителі за основу світів вважали дерево. Слов'янські та германські племена, що жили поблизу лісів, де росли дуби, ясени, берези, сосни та інші широколисті та хвойні дерева, не могли не помітити, що дерево не є простою рослиною. Дерево в сукупності з іншими організмами, що залежать від нього (комахи, трави, гриби та ін.), – це складна біосистема, в якій життя кожного організму залежить від стану дерев. Все це було помічено і описано мовою міфу, а універсальність природних моделей дала можливість описати свої уявлення про устрій Всесвіту найпростіше. Так виникла природна модель світоутворення, що походить із законів самої природи.

Згідно зі скандинавською міфологією, Світове Дерево – це ясен, але на ньому розквітають усі квіти, ростуть усі плоди, що тільки можна знайти у світі. Отже, основа світів – не лише дерево, але і символ усього живого на землі. У слов'янській міфології Світове Дерево – це дуб.

Цим не вичерпується символізм Світового Дерева. У текстах міфів воно постає перед нами не лише як основа світів, але і як вітвар Всесвіту, на якому один з богів приносить себе в жертву, що здатна врятувати світ і наділити його мудрістю. У духовному контексті міфології можна побачити символічну структуру людини. У слов'янській традиції кожен з трьох Світів відповідає одній складовій частині сутності людини: Яв – Тілу, Нав – Душі, Прав – Духу.

Якщо ж говорити про причину вибору слов'янами чи скандинавами того чи іншого Дерева, то слід згадати традиційну символіку дуба і ясени. У північних індоєвропейських культурах обидва дерева сприймалися як найбільш священні та магічні. Вони символізували силу, мудрість, духовну міць і були пов'язані в міфологічних уявленнях із верховним божеством.

Отже, головні герої казки "Олень, черепаха і птах" мають символічне значення. Вони уособлюють три світи: небо, землю та підземний (водний) світ. Черепаха, представник водної стихії, тримає на собі світ, на її спині росте дерево. Дерево ототожнюється із землею. Схожу символічність має і олень, що є посередником між небесним та підземним світом. Птах сидить на вершівці дерева і уособлює небесний світ.

До речі, дерево фігурує і в українській, і в індійській казці. В індійській йому відводиться більш вагома роль: у затінку дерева люблять проводити увесь свій вільний час друзі, розмовляючи на різні теми. В українській обробці – під деревом сів відпочити та поїсти мисливець.

Таким чином, казка "Олень, черепаха і птах" може мати індійське походження. Вона розповідає про дружбу та взаємовиручку, символізує єдність трьох світів – небесного, земного і підземного. Отже, щоб збагнути суть, справжню природу жанру казки, потрібно розкрити її генетичні джерела й функції на початковому етапі виникнення, простежити особливості формування і подальшого розвитку в контексті місцевих традицій.

1. Драгоманов М. Байка Богдана Хмельницького // Драгоманов М. Розвідки Мих. Драгоманова про українську народну словесність і писемність.: Львів, 1899. – Т. 2; 2. Казки про тварин / Упор. І.П. Березовський. – К., 1979; 3. Концепція Мирового Дерева в нордической традиции // <http://www.paganism.ru/w-tree.htm>; 4. Мифологическая энциклопедия: Животные в мифологии: Птицы // <http://mythology.narod.ru/myth-animals/bird.html>; 5. Олень // <http://www.apress.ru/pages/grief/sim/olenj.htm>; 6. Панчатантра (П'ять кошків житейської мудрості), Шукасапаті (Сімдесят оповідок папути). – К., 1988; 7. Панчатантра, или Пять книг житейской мудрости. – М., 1989; 8. Черепаха // <http://www.apress.ru/pages/grief/sim/ch/cherepaha.htm>.

Надійшла до редколегії 04.10.06

О. Церковняк, асп.

СОЦІОЛОГІЧНА ШКОЛА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ. ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЕМІЛЯ ДЮРКГЕЙМА

Розглянуто соціологічну концепцію Еміля Дюркгейма та її місце у світовій фольклористиці.

Pays attention to sociological conception of Emile Durkheim its influence and place in the word folklorishics.

Унікальність М. Грушевського як видатного діяча української культури переоцінити важко, його оригінальна манера наукового методу, відкритість до нового і залучення світового досвіду вплинули на численні галузі гуманітаристики, а отже розвинули і збагатили її новими методами дослідження.

Думаю, саме з цих причин нам цікава методологія видатного науковця і новатора М. Грушевського. Для того, щоб ми уявляли процес народження і формування Михайла Сергійовича як науковця, ідеолога, політика, звернімося до його першої лекції, де чітко простежуються "народницькі" настрої. "Треба підкреслити, що по всіх творах М. Грушевського проходить його схема, тобто його нова концепція історії України, що розбиває "звичайну схему" російських істориків, в основі яких лежить тенденція про єдність "руського" народу".

Історія України-Руси є предметом вивчення тому, що всі її періоди сполучені єдиною ідеєю – "змаганнями народними", і "народ, маса народна зв'яже їх в одну цілісність і єсть, і повинен бути альфою і омегою історичної розвідки" [1, с. 10].

Інакше кажучи, культура розглядається в контексті ідей народної маси, що її продукує. У свою чергу народна маса – це інтереси народу, які відстоює дослідник в основній своїй історіософській концепції "бути в традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від Кирило-Мефодіївського братства на тім, що в конфліктах народу і власті вина лежить на стороні власті, бо інтереси трудового народу закон всякої громадської організації" [2, с. 8]. Важливо наголосити, що вчений виходив з позицій соціологічного об'єктивізму, він не підкреслював значення індивіда у процесі суспільного розвитку, а наголошував на поняттях "народ", "народна маса", "державна". Особистість, історичну постать, героя – сприймав як результат, кінцевий продукт суспільства, культури, народу.

Однак, на відміну від своїх попередників М. Максимовича, В. Костомарова, В. Антоновича, він розширив свій науковий світогляд, свої наукові пошуки, еволюціонувавши від романтичного народництва через "позитивне" (О. Конт, Г. Спенсер) до нової форми народництва, яка базується на ідеологічних засадах французької соціоло-

гчної школи Е. Дюркгайма. Еволюція М. Грушевського була закономірна та виправдана, бо першим кроком у бік заходу було розмежування, окремішність української історії від російської, він вказав на висхідні двох різних держав, народів, світоглядів, доводячи не те, що один народ кращий за інший, а навпаки – їх самобутність.

У нарисі "Наша західна орієнтація" він напише, що "український являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури й свого духу народом західним" [4, с. 15]. Очевидно, він шукав точки опору для проведення паралелей задля закріплення і розвитку саме європейської наукової методології.

М. Грушевський писав: "З погляду культурного ясно тільки при орудуванні краєм і його засобами українською автономією дійдуть до своєї правди пребагаті і цінні зв'язки культури, науки і мистецтва багато обсервованого нашого народу. Тільки під її рукою вони з прищипки "загальнодержавної" культури вийдуть на центральне місце в житті своєї країни, розвинувшись в культуру багату, сильну, оригінальну, розгорнувши народні свої зв'язки в тіснім єднанні з течіями європейськими стануть тою краєвою культурою, яка своїм багатим і різно-рідним матеріалом огорне свободним і невимушеним зв'язком народності України, яка об'єднана любов'ю до свого краю" [4, с. 17]. Ідеологічного побратима М. Грушевський знайшов у особі Е. Дюркгайма – французького соціолога, засновника відомої школи.

Це підтверджує І. Витанович, говорячи "що під смак Грушевського-ідеаліста підходять вияснювання Дюркгаймом проблем еволюції моралі й суспільної організації, під смак Грушевського-громадівця "теорія соціальних фактів", рушійних чинників історії, що як продукти соціальної надбудови, хоча є й секундарними в своїм походженні, але в значній мірі самостійними в своїх впливах на життя громадянства, факторами незалежними від волі одиниць" [1, с. 24]. Як бачимо, вчений постає у двох образах ідеаліста і громадянина і те, і інше начало яскраво простежується в науковій спадщині М. Грушевського.

Діяльність французької соціологічної школи М. Грушевський висвітлює в статті "Відродження французької соціологічної школи", де описує внутрішнє життя організації та її творців. Йому сподобалась структура організації, тобто кожен дослідник мав свою ниву дослідження, методичну базу, план роботи і те, що всі засоби, які мали вчені, були спрямовані на розбудову науки.

"Група Дюркгайма" – це було своєрідне наукове братство, учена бенедиктинська колегія ХХ століття, що в тіснім єднанні, в добровільній дисципліні й глибокім послушанні науковим інтересам піднятої праці планово проводила свою роботу протягом десятиліть, "камінь за каменем будуючи нову соціологічну систему, під енергійним проводом свого фундатора, учителя і керманіча".

Вони говорили про себе, що схожі на спустошені ліси: "Наша група виглядає як сі ліси спустошених країн, де кілька старих дерев, за кілька літ проробраних гарматними скалками, ще силкуються зеленіти. Коли-б тільки нарости могли прорости в їх затінку ліс би ще відродився!"

Зелені парости, які утворювали життєдайну наукову крону, в затінку якої росли і мужнілі наукові ідеї, дослідження, праці, складали такі вчені, як А. Бенхат, М. Давид, А. Біансоні, Р. Гертц, П. Хьювелін, А. Дюркгайм.

А. Бенхат – автор підручника з американської археології і "Морфології Ескімосів", зробленої спільно з М. Мосом, помер від голоду і холоду на острові Вранге-

ля під час етнографічної експедиції в 1914 р. М. Давид досліджував "Групове подружжя Австралії", працював над історією етики і літературою античності, 1914 р. його було вбито на фронті. А. Біансоні вивчав форми мислення і готував книгу "Категорії мислення в мовах і культурах Балту". Р. Гертц студіював феномени релігійні і моральні, а після студій про "Коллективне представлення смерті" і "Перевагу правої руки над лівою" підготував велику працю на тему: "Гріх і покута в нижчих суспільно-стях", цікавився міфологією. П. Хьювелін – автор студій "Магія й індивідуальне право". І нарешті – син Е. Дюркгайма, А. Дюркгайм, який загинув на фронті. Він започаткував новий напрям у соціології – лінгвістику.

Інтерес М. Грушевського-ученого привертає "генетична соціологія" як самостійна соціологічна теорія розвитку людського суспільства. Ця теорія є платформою для законів зародження та розвитку суспільства, закономірності його функціонування.

Власне розуміння соціології як науки наближає М. Грушевського до М. Вебера (теорія "ідеальних типів"), який розмежував "типологічні" та "соціальні" поняття як об'єктів соціологічного дослідження.

М. Грушевський бачив завдання соціології так: "Відкидаючи випадкове і вибираючи основне і постійне, вибрати те, що становить властиву основу всього ритму (ритму соціального процесу – О.Ц.), те, що прагне до повторювання, до постійності" [5, с. 15]. Він ставить під сумнів закони соціального розвитку, тобто він визнає їх існування, проте заперечує перевагу одного закону чи фактора над іншим, пише, що занадто спрощеною схемою досліду користуються дослідники для вивчення багатоманітних законів соціального розвитку.

М. Грушевський пропонує власний спектр факторів, які діють стало в різних співвідношеннях протягом усієї історії людства: біологічний, психологічний, економічний фактори.

Біологічний фактор діє на початку суспільної еволюції; психологічний вступає в силу в перших проявах релігії, звичаю, зародків моралі, традиції, морально-регулятивних функцій культів, тотемів; економічний реалізується, коли люди об'єднуються, формуються як рід, плем'я з метою забезпечення себе засобами до існування.

З огляду на те, що М. Грушевський намагається природно, органічно синтезувати основні спектри розвитку людського суспільства, він гармонійно вибудовує величезний масив етнологічного та історико-літературного матеріалу, виокремлюючи три стадії розвитку суспільства:

- початок суспільної організації;
- племінно-родова організація;
- класово-державний устрій.

Для фольклору взагалі та етнографії зокрема дуже важливим є те, що соціологічні дослідження "ведуть до історичних коренів суспільства", тобто до етногенезу народу, а отже ми можемо реконструювати культуру народу в історичній ретроспективі, віднайти різні етапи розвитку і форми суспільства, бо "якщо якесь явище чи факт взяти його в обставинній історичній еволюції і в цілості його..., факт цей представляється зовсім зрозумілим і натуральним", пише М. Грушевський. Такі соціологічні методи випробує вчений на благодатному ґрунті української культури.

Об'єктивно вчений є першим в українознавстві, хто звернувся і спробував виключно соціологічними методами проаналізувати масив культурного матеріалу.

"Хотілося, – наголошує М. Грушевський, – зовсім натурально пояснити ці пережитки, які заховались у різних слов'янських народів, в тім числі й українського, з

загальної еволюції соціального життя і подружніх відносин і навзаєм – слов'янським матеріалом підкреслити загальну схему, дану згаданими дослідниками (І. Бахофеном, Д.Ф. Мак-Ленаном, Дж. Лебоком, Л. Морганом. – О.Ц.)" [5, с. 9]. Озброївшись методологічно і будучи готовим, застосовувати свої знання на практиці, вчений постав перед проблемою несистематизації величезного етнокультурного матеріалу. Ось як визначає процес добору матеріалу для досліджуваного М. Грушевський: "Треба вибирати тільки те, що безпосередньо служить до розуміння еволюції народного життя" [5, с. 20]. Він органічно поєднує метод генетичний і ретроспективний, що допомагає відтворити максимально повно яскраву колористику культурного явища чи обряду, традиції. З цього приводу він напише: "приходиться збирати найдрібніші звістки, натяки, випадкові подробиці... та доповняти їх щедро висновками ретроспективними з матеріалів пізніших... щоб зложити собі якийсь образ тутешніх обставин і загальної тутешньої еволюції тутешнього життя" [5, с. 48]. За пам'ятками культури вчений шукає соціальні відносини та інститути.

Другим етапом роботи є соціологічна "модернізація" теорій, концепцій українських вчених з огляду на нові досягнення європейської науки.

Прикладом такої взаємної співпраці може бути "теорія соціальних фактів" Е. Дюркгайма та М. Грушевського, який інакше трактує і соціальний факт, і його природу. "Приходиться вважати соціальні факти явищами дуже скомпільованими, які навіть витолкувати буває не легко... Все буде залишати сумнів: чи всі дані, які беруть участь в данім соціальному моменті, дійсно взяті на рахунок" [6, с. 17].

Власне, тому твердження Е. Дюркгайма про те, що "соціальні факти повинні пояснюватися іншими соціальними фактами" [6, с. 4], М. Грушевський доповнює внутрішніми і зовнішніми факторами, вказуючи на їх вплив та різноманітність. Крім того, поява нового соціологічного факту дає нову психологічну мотивацію, які, у свою чергу, породжує людина.

Ми отримуємо взаємодіючу систему впливу одних категорій на інші, і достеменно встановити, що було першим, практично неможливо, тому завдання науковця, виділити основне, побудувати базу, яка допускає можливість модифікацій, змін, експериментів. Саме таким науковцем з гнучкими методами роботи та енциклопедичною базою знань був М. Грушевський, який узагальнив, інтегрував, об'єднав дослідження і наукові здобутки та виробив власну методологію, оригінальний підхід до вивчення суспільства, його виникнення, закономірностей та розвитку і дії суспільних законів та адаптував світовий методологічний багаж для аналізу масиву української культури, крім того, методи досить універсальні і завдяки цьому його наукові праці не втрачають актуальності до сьогодні.

1. Витанович І. Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського // Український історик. – Нью-Йорк-Мюнхен. – 1996. – № 1-2;
2. Грушевський М. Всесвітня історія в короткім огляді. – К., 1917;
3. Грушевський М. Історія й її соціально-виховуюче значіння // Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. – К., 1918; 4. Грушевський М. Історія України-Руси: В 10 т. – Нью-Йорк, 1957. – Т. 4; 5. Грушевський М. Початки громадянства. Генетична соціологія. – Відень, 1921;
6. Оглоблин О. Михайло Сергійович Грушевський // Український історик. – Нью-Йорк-Мюнхен. – 1966. – № 1-2.

Надійшла до редколегії 25.09.06

М. Чорна, асп.

КОЗАК МАМАЙ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ГЕРОЙ ТА ПЕРШОПРЕДОК МІФІЧНОГО ЧАСУ

Здійснено історико-генетичний та історико-типологічний аналіз міфічних основ центрального образу української народної картини "Козак-Мамай" у контексті української міфології та світової сакральної іконографії, що дозволяє відтворити чимало особливих зв'язків між фольклорними образами запорозьких козаків та міфічними уявленнями про культурних героїв та першопредків міфічного "первісного часу". Висунуто гіпотезу щодо генези та функцій популярних теорій української традиційної культури – картин "Козак-Мамай".

A historical-genetic and a historical-typological analysis of the mythical background of the central figure of Ukrainian folk painting "Cossack-Mamai" in the context of Ukrainian mythology and world sacred iconography, and that helps us to reconstruct some specific correlations between the folk images of Zaporozhe Cossacks and the mythical idea of a Culture hero of the Dream time, which has been ignored till now by the official science. The research advances a hypothesis of the genesis and functions of this popular piece of Ukrainian traditional culture – the folk paintings "Cossack Mamai".

У філософії релігії існує поняття первісної Традиції, яка виявляє загальний, космічний зміст світобудови і містить мудрість, більшу за будь-яке земне, людське знання. В історичному розвитку Традиція виявляє себе в тих чи інших конкретних етнокультурних формах. "Традиційною цивілізацією ми називаємо цивілізацію, яка ґрунтується на принципах у прямому сенсі цього слова, тобто таку, в якій духовний порядок панує над усім іншим, де все прямо чи опосередковано від нього залежить, де як наука, так і суспільні інститути є лише минулим, другорядним, несамодостатнім додатком до суто духовних ідей" [12, с. 150].

Українською етнокультурною формою вияву Традиції була Запорозька Січ, – чи не остання традиційна цивілізація на теренах Європи. Українці називали Запорозжя Палестиною, тобто землею обітованою, запорозжів асоціювали із лицарями міфічних часів, а в їх поверненні вбачали повернення до "золотого віку" і відновлення справедливості.

На сучасному етапі дослідження традиції (фольклористика, історія, етнологія, релігієзнавство тощо) виникає нагальна потреба у зміщенні акцентів з описовості та збиральництва на аналіз та інтерпретацію шарів змісту. Актуальність запропонованої розвідки полягає в перегляді чільних наукових уявлень про традиційну культуру запорозьких козаків як випадково сформованої спільноти та ствердженні глибокого міфологічного підґрунтя образу запорозького козака в його народному потрактуванні.

Метою розвідки є виявлення архаїчних елементів у структурі образу запорозького козака загалом і центрального образу народної картини "Козак-Мамай" зокрема, та аналіз спадкоємності традицій формування образу героя в народному світогляді.

Ступінь розробленості цієї теми є дуже низьким. Окремі роботи були присвячені описові української народної картини "Козак-Мамай" [3; 6; 9], проте ґрунтовний мистецтвознавчий аналіз було проведено лише П. Біле-